

Michał Burtowy¹

Odpowiedzialność odszkodowawcza w perspektywie konstytucyjnej, prawnoporównawczej i orzeczniczej

Streszczenie

Odpowiedzialność odszkodowawcza stanowi zagadnienie doniosłe teoretycznie i praktycznie, wywodząc swoje źródło z najgłębszych wartości etycznych i społecznych, mających zakorzenienie prawne i wobec tego zajmujące miejsce w rozważaniach konstytucyjnych. Mimo uniwersalnych źródeł odpowiedzialność za wyrządzoną drugiemu szkodę jest w różnych systemach prawnych regulowana rozmaicie – co z kolei uzasadnia dokonywanie analiz o charakterze prawnoporównawczym. Natomiast jej praktyczna doniosłość stanowi asumpt do refleksji, której podstawą będą rozstrzygnięcia sądów powszechnych i Sądu Najwyższego w wybranych sprawach związanych z odpowiedzialnością odszkodowawczą.

Słowa kluczowe

Odpowiedzialność, szkoda, szkoda majątkowa, szkoda niemajątkowa, krzywda, delikt, czyn zabroniony, odszkodowanie, zadośćuczynienie, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej.

1. Wstęp

Tytułowe zagadnienie stanowi doniosłe zjawisko społeczne i prawne – co skłania do badań teoretycznych, jak również refleksji nad jego znaczeniem w praktyce życia zbiorowego. Ze względu na to, jest ono obszernie analizowane z rozmaitych perspektyw. Wobec tego w niniejszym tekście punktem wyjścia interpretacji nad tym zagadnieniem niech będzie analiza znaczenia językowego słów „odpowiedzialność” oraz „odszkodo-

¹ Michał Burtowy, adwokat, Kancelaria Adwokacka w Poznaniu.

wanie”, „odszkodowawczy” i „zadośćuczynienie”, w świetle uwagi, że granice języka oznaczają granice świata².

Zgodnie ze Słownikiem Języka Polskiego „odpowiedzialność” ma dwa znaczenia: to „obowiązek moralny lub prawny odpowiadania za swoje lub czyjeś czyny” lub „przyjęcie na siebie obowiązku zadbania o kogoś lub o coś”³. „Odszkodowanie” to „wynagrodzenie za poniesione przez kogoś straty”⁴, natomiast „zadośćuczynienie” oznacza „moralne lub materialne odszkodowanie”⁵.

W świetle reguł języka polskiego podstawami odpowiedzialności może zatem być prawo lub moralność. Takie rozumienie źródeł odpowiedzialności wpisuje się w postulat integracji tych dwóch porządków, kształtujących życie człowieka i pozostaje w zgodzie z ustaleniami nauk społecznych, gdzie wskazuje się, że „by dokładniej opisać, czym jest odpowiedzialność, należy się zagłębić w jej filozoficzne oraz prawne podstawy”⁶. Jednakże podstawy te nie zawsze są tożsame, co też pozostaje w zgodzie z filozoficznym i językowym – a także prawnym – rozwojem pojęcia odpowiedzialności, które wywodzi się z pojęcia obowiązku⁷. Zależność ta jest widoczna w przywołanej wyżej definicji językowej odpowiedzialności i oznacza, że odpowiedzialność może mieć miejsce zarówno na podstawie przepisu prawa, jak i naku moralnego. To kwestia znacząca – choćby dlatego, że zarówno w rozumieniu potocznym, jak i prawnym odpowiedzialność może dotyczyć czynów cudzych.

Jednakże odpowiedzialność – prawna lub moralna – nie sprowadza się jedynie do obowiązku. Aby to ukazać warto odwołać się do językowego rozumienia słowa „odpowiedzialny”, którym według Słownika Języka Polskiego jest ktoś:

- 1) «gotowy do ponoszenia konsekwencji za swoje postępowanie»
- 2) «mający obowiązek dopilnowania czegoś»
- 3) «ponoszący winę za coś, co nie powinno się zdarzyć»
- 4) «wymagający kwalifikacji i obarczający odpowiedzialnością»

² L. Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, Warszawa 2022, s. 64.

³ <https://sjp.pwn.pl/sjp/;2493511> (dostęp: 18 sierpnia 2022 r.).

⁴ <https://sjp.pwn.pl/szukaj/odszkodowanie.html> (dostęp: 18 sierpnia 2022 r.).

⁵ <https://sjp.pwn.pl/szukaj/zadośćuczynienie.html> (dostęp: 18 sierpnia 2022 r.).

⁶ A. Krzysztofek, *Rozważania o pojęciu odpowiedzialności*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu 2015, nr 401, s. 221.

⁷ J. Schwartländer, *Odpowiedzialność jako podstawowe pojęcie filozoficzne*, (w:) T. Filek (red.), *Filozofia odpowiedzialności XX wieku: teksty źródłowe*, Kraków 2004, s. 173–174; A. Krzysztofek, *op. cit.*, s. 221–222.

5) «powodujący jakiś stan lub proces»⁸.

Przymiot bycia odpowiedzialnym może więc odnosić się do danej osoby w bardzo szerokim spektrum znaczeń i jedynie część z nich ma znaczenie prawne, jak również jedynie niektóre dotyczą odpowiedzialności odszkodowawczej. Ta ostatnia wiąże się przede wszystkim z pojęciem „szkody” a więc tym co rozumiemy jako:

- 1) «strata materialna lub moralna»
- 2) «miejsce w polu, ogrodzie itp., w którym zasiewy zostały zniszczone przez żerujące zwierzęta», «żał, przykro, że...»⁹.

Językowe znaczenia „odszkodowania”, oraz „szkody” prowadzą do pojęcia straty, którą jest «to, co się przestało posiadać; też: fakt, że się przestało coś posiadać»¹⁰. Jak widać, tak jak pojęcie odpowiedzialności ma bardzo szeroki zakres znaczeń, tak też i pojęcie straty jest rozległe i jedynie w części możliwe jest ujęcie „strat” w ramy prawne¹¹.

Ramami prawnymi tych elementów znaczenia pojęcia „straty”, które są społecznie uchwytny, jest odpowiedzialność za szkodę – jako uszczerbek w dobrach materialnych i niematerialnych, czyli właśnie odpowiedzialność odszkodowawcza.

2. Perspektywa konstytucyjna

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483, dalej: Konstytucja RP) to akt prawny określający „prawa podstawowe dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot”¹². Wydaje się, że w odniesieniu do tytułowego zagadnienia odpowiedzialności odszkodowawczej – lecz oczywiście nie tylko – kluczowe znaczenie w rozważaniach na tle treści Konstytucji RP ma balans pomiędzy jej normatywnym charakterem a ogólnikowością, wynikającą z nadrzędnej pozycji w systemie źródeł prawa¹³.

⁸ <https://sjp.pwn.pl/szukaj/odpowiedzialny.html> (dostęp: 18 sierpnia 2022 r.).

⁹ <https://sjp.pwn.pl/szukaj/szkoda.html> (dostęp: 18 sierpnia 2022 r.).

¹⁰ <https://sjp.pwn.pl/szukaj/strata.html> (dostęp: 18 sierpnia 2022 r.).

¹¹ O rozległym znaczeniu pojęcia straty świetnie ukazuje tytuł i treść popularnonaukowej pracy z zakresu eseistyki psychologicznej: J. Viorst, *To co musimy utracić, czyli miłość, złudzenia, zależności niemożliwe do spełnienia oczekiwania, których każdy z nas musi się wyrzec, by móc wzrastać*, Warszawa 2020.

¹² Preambuła Konstytucji RP.

¹³ W. Płowiec, *Gwarancje zasady nadrzędności Konstytucji*, RPEiS 2018, nr 1, s. 81 i n.

Trzeba więc podkreślić, że zgodnie z art. 87 ust. 1 Konstytucji RP źródłem powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej jest m.in. ten akt prawny. Co więcej, Konstytucja RP jest najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej, a jej przepisy stosuje się bezpośrednio, chyba że sama Konstytucja RP stanowi inaczej (art. 8 ust. 1–2 Konstytucji RP).

Oznacza to, że przepisy Konstytucji RP stanowią normy prawne, czyli źródła wiążących praw i obowiązków, możliwych do egzekwowania za pomocą ustrojowych mechanizmów – w tym przymusu państwowego. Nie są to obowiązki jedynie moralne, chociaż istotny w nauce prawa konstytucyjnego i teorii prawa, wspomniany wyżej postulat spójności prawa i moralności, stanowi niezbędną komponent norm konstytucyjnych¹⁴.

Z drugiej strony programowy charakter wielu norm konstytucyjnych spotyka się z zarzutem, iż w ten sposób osłabiona jest ich praktyczna skuteczność, poprzez konieczność stosowania odesłań oraz rozmyte ich granice z uwagi na ogólnikowość¹⁵.

W tym kontekście trzeba stanąć na stanowisku, że odpowiedzialność odszkodowawcza w perspektywie konstytucyjnej nie może być oderwana od podłoża aksjologicznego, gdyż znajduje w nim swoje bezpośrednie źródło. Na gruncie deklaratywnym jest nim konstytucyjna preambuła, natomiast spośród poszczególnych przepisów są to przede wszystkim:

- zasada godności człowieka oraz jej poszanowania, zgodnie z którą „przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych” (art. 30 Konstytucji RP). Przepis ten odnosi się do „nienaruszalności” godności człowieka, obejmującej jego psychofizyczną integralność i tożsamość – a więc sferę dóbr osobistych o charakterze materialnym i duchowym, wymagających naprawienia w razie ich naruszenia, celem przywrócenia stanu pożądanego, sprzed naruszenia. W tym sensie „nienaruszalność” godności człowieka stanowi zasadniczą metanormę, zawierając w sobie m.in. ogólną zasadę odpowiedzialności odszkodowawczej. Ponadto przepis ten nakazuje ich poszanowanie i ochronę za pomocą prawa państwowego i mię-

¹⁴ M. Kordela, *Aksjologia źródeł prawa*, RPEiS 2016, nr 2, s. 15 i n.

¹⁵ T. Gizbert-Studnicki, A. Grabowski, *Normy programowe w Konstytucji*, (w:) J. Trzeciński (red.), *Charakter i struktura norm Konstytucji*, Warszawa 1997, s. 95–113.

dzynarodowego, w tym poprzez ustanawianie w drodze legislacyjnej przepisów o odpowiedzialności odszkodowawczej oraz ich sądową i administracyjną ochronę w drodze stosowania prawa. W tym zakresie realizacji godności człowieka sprzyjać ma także zasada dobra wspólnego (art. 1 Konstytucji RP)¹⁶;

- zasada wolności, zgodnie z którą „wolność człowieka podlega ochronie prawnej. Każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych. Nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje. Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw.” (art. 31 ust. 1–3 Konstytucji RP). Oprócz oczywistej w zakresie odpowiedzialności odszkodowawczej roli normy nakazującej szacunek wobec wolności i praw innych (ust. 2 – wspieranej przez zasadę ochrony życia prywatnego zawartą w art. 47 Konstytucji RP), jak również potencjału odszkodowawczego wpisanego w granicę ograniczania wolności i praw (ust. 3), warte zwrócenia uwagi jest zaakcentowanie etycznej korelacji pomiędzy samą wolnością człowieka jako wartością chronioną konstytucyjnie (ust. 1) a odpowiedzialnością wobec innych¹⁷;
- zasada demokratycznego państwa prawnego, które urzeczywistnia zasady sprawiedliwości społecznej (art. 2 Konstytucji RP). Zasada ta powiązana jest z zasadą praworządności, zgodnie z którą „organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa” (art. 7 Konstytucji RP), stanowiąc m.in. źródło odpowiedzialności odszkodowawczej organów państwa i jednostek samorządu terytorialnego (art. 77 ust. 1 Konstytucji RP). Trzeba jednak podkreślić, że moralny charakter tej zasady (wyrażający się m.in. w powiązaniu podstawy działania państwa nie tylko z prawem i demokracją, ale i sprawiedliwością) jest źródłem uprawnienia do dochodzenia odszkodowania nie tylko za „niezgodne z prawem działanie organu władzy publicznej” (ujęte w art. 77 ust. 1 Konstytucji RP), ale na

¹⁶ J. Trzciński, Rzeczpospolita Polska dobrem wspólnym wszystkich obywateli, RPEiS 2018, nr 1, s. 23–31.

¹⁷ J. P. Sartre, Wolność a odpowiedzialność, (w:) T. Filek (red.), Filozofia odpowiedzialności XX wieku: teksty źródłowe, Kraków 2004, s. 133–136.

zasadzie słuszności również za działania legalne, które doprowadziły do powstania szkody (art. 417² k.c.)¹⁸.

Na poziomie konstytucyjnym konkretyzacją tych zasad ogólnych są m.in. przepisy formułujące wprost niektóre przypadki odpowiedzialności odszkodowawczej:

- 1) „wyłączenie jest dopuszczalne jedynie wówczas, gdy jest dokonywane na cele publiczne i za słusznym odszkodowaniem” (art. 21 ust. 2 Konstytucji RP),
- 2) „każdy bezprawnie pozbawiony wolności ma prawo do odszkodowania” (art. 41 ust. 5 Konstytucji RP),
- 3) „każdy ma prawo do wynagrodzenia szkody, jaka została mu wyrządzona przez niezgodne z prawem działanie organu władzy publicznej” (art. 77 ust. 1 Konstytucji RP). Dopełnieniem jest tu także art. 16 ust. 2 Konstytucji RP, zgodnie z którym „samorząd terytorialny uczestniczy w sprawowaniu władzy publicznej. Przysługującą mu w ramach ustaw istotną część zadań publicznych samorząd wykonuje w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność”.

Jednocześnie zawarte w Konstytucji RP szerokie zakreślenie ram porządku społecznego i powiązanie go z wartościami moralnymi jest niezbędne w hierarchicznym systemie źródeł prawa, z nadrzędną rolą Konstytucji RP w porządku prawnym. Umożliwia to zakorzenienie odpowiedzialności za szkodę w aksjologii konstytucyjnej, a w konsekwencji ustanawianie na poziomie ustawodawczym reżimów odpowiedzialności odszkodowawczej różnego rodzaju – w tym na zasadzie winy, na zasadzie ryzyka i na zasadzie słuszności, a ponadto odpowiedzialności jednostek różnego typu (w tym osób prawnych) oraz organów władzy publicznej. Umożliwia to także swobodną konkretyzację tych reguł poprzez kształtowanie odpowiedzialności za czyny własne i cudze, czy też odpowiedzialności gwarancyjnej (w tym ubezpieczeniowej). Wreszcie, umożliwia to przenikanie zasad odpowiedzialności odszkodowawczej do sfer życia regulowanych nie tylko przez prawo cywilne, ale również przez prawo karne¹⁹, czy prawo administracyjne.

¹⁸ Por. A. Bałaaban, *Granice interpretacji zasady demokratycznego państwa prawnego*, RPEiS, 2018, nr 1, s. 53–59; o powiązaniu odpowiedzialności odszkodowawczej i sprawiedliwości zob. np. M. Kaliński, *Szkoda na mieniu i jej naprawienie*, Warszawa 2021, s. 2, 11. Szerzej o relacji tych dwóch porządków zob. np. T. Snarski, *Deбата Hart–Fuller i jej znaczenie dla filozofii prawa*, Gdańsk 2018.

¹⁹ Zob. np. art. 552–558 k.p.k. czyli Rozdział 58, zatytułowany „odszkodowanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie.”

W podsumowaniu powyższych uwag należy zwrócić uwagę na konieczność uważnego interpretowania norm regulujących porządek prawny w zakresie odpowiedzialności odszkodowawczej, w celu różniczenia sytuacji gdy przepisy Konstytucji RP należy stosować bezpośrednio (art. 8 ust. 2 Konstytucji RP)²⁰, od sytuacji gdy zastosowanie ma ustawa – która jednak zawsze musi być interpretowana w duchu ustawy zasadniczej²¹.

3. Perspektywa porównawcza

Uregulowanie podstaw prawnych odpowiedzialności odszkodowawczej na świecie z pewnością nie jest jednolite, mimo niewątpliwego zakorzenienia tej tematyki w uniwersalnej etyce. Do przyczyn takiego stanu rzeczy należy oczywiście zarówno zróżnicowanie reguł moralnych w zależności od kręgu cywilizacyjnego, jak i brak znaku równości pomiędzy prawem i moralnością oraz odmienne proporcje prawa i moralności w ramach poszczególnych tradycji prawnych – które również same w sobie w znacznym stopniu wpływają na stanowienie i stosowanie prawa.

W tym ostatnim zakresie, tzn. w zakresie tradycji prawnych, różnice wynikają z szeregu czynników, do których – przykładowo – należy zaliczyć:

- ustrój państwa: ustrój republikański, w szczególności demokracja parlamentarna, będzie w biegunowo odmienny sposób regulować odpowiedzialność odszkodowawczą władzy publicznej niż ustrój monarchiczny – ale również inny będzie proces ustanawiania norm regulujących zasady odpowiedzialności odszkodowawczej z racji wpływu monarchy na legislację²²,
- reżim polityczny: w warunkach państwa prawnego odpowiedzialność władzy publicznej za szkodę wyrządzoną obywatelowi będzie regulowana znacznie szerzej niż w warunkach władzy autorytarnej bądź totalitarnej,
- system prawny i konstytucyjny: w tym zakresie istotne mogą być np. istnienie spisanej konstytucji, stanowiącej najwyższy akt prawny,

²⁰ Szerzej na ten temat zob. np. M. Gutowski, P. Kardas, Wykładnia i stosowanie prawa w procesie opartym na Konstytucji, Warszawa 2017.

²¹ Zob. zwłaszcza P. Tułaja, Stosowanie Konstytucji RP w świetle zasady jej nadrzędności (wybrane problemy), Kraków 2003.

²² Por. np. M. M. Wiszowaty, Zasada monarchiczna i jej przejawy we współczesnych ustrojach europejskich i pozaeuropejskich monarchii mieszanych, Gdańsk 2016.

a ponadto historyczne źródła tradycji prawnej, jak np. oparcie systemu prawnego na tradycji prawa rzymskiego, czy też na systemie precedensowym, jak to ma miejsce w państwach *common law*; istotną będzie także rola religii i zwyczaju w tradycji prawnej.

Odmienności te kształtują zarówno ustawodawstwo, jak i praktykę stosowania prawa, wyznaczając granice odpowiedzialności odszkodowawczej.

Do charakterystycznych przykładów roszczeń z zakresu odpowiedzialności odszkodowawczej, obecnych w innych systemach prawnych i *de lege lata* w dużej części kontrowersyjnych w Polsce, jest grupa roszczeń „wrongful”. Należy jednak zaznaczyć, że znaczenie zaliczanych do tej grupy koncepcji: „wrongful life”, „wrongful birth” i „wrongful conception” jest odmienne, odwołując się one bowiem do roszczeń różnego rodzaju²³.

Z racji odmienności tradycji prawnej pomiędzy USA – gdzie roszczenia te powstały²⁴ – oraz Polską, proces definiowania i klasyfikacji tych roszczeń w nauce polskiej jest mozolny, lecz można przyjąć, że:

- koncepcja „wrongful life” zakłada w uproszczeniu, że dziecko urodzone na skutek uznanych za bezprawne działań albo zaniechań personelu medycznego, najczęściej niewykonania niezakazanej *de lege lata* w danym porządku prawnym aborcji, może żądać odszkodowania lub zadośćuczynienia za to, że żyje²⁵,
- koncepcja „wrongful birth” zakłada możliwość wytoczenia powództwa rodziców przeciw lekarzowi, kiedy na skutek jego niedbalstwa urodziło się dziecko z wadami genetycznymi lub innymi ciężkimi uszkodzeniami²⁶,
- koncepcja „wrongful conception” oznacza niechciane poczęcie dziecka i związana jest z roszczeniami odszkodowawczymi rodziców dziecka wobec lekarza (szpitala, aptekarza), który swoim zawinionym po-

²³ S. Stępień, Przyczyny pojawienia się roszczeń wrongful, *Palestra* 2016, nr 12, s. 50.

²⁴ Z. Pełtowska, Odpowiedzialność cywilna lekarza z tytułu wrongful life, wrongful birth i wrongful conception w prawie USA, *Nowa Medycyna* 2007, nr 1, s. 13–19.

²⁵ K. Mułarski, Próba analizy koncepcji „wrongful life”, *Studia Prawa Prywatnego* 2008, nr 3, s. 87.

²⁶ A. Jacek, „Złe urodzenie” jako źródło odpowiedzialności odszkodowawczej zakładu opieki zdrowotnej, *Prokuratura i Prawo* 2008, nr 12, s. 93; K. Mułarski, O sposobach rozumienia pojęć „wrongful conception” i „wrongful birth”, *Państwo i Prawo* 2009, nr 8, s. 72–84.

stępowaniem naruszy prawo rodziców do zadecydowania o tym, czy dziecko ma się urodzić²⁷.

Analiza tych koncepcji wskazuje, że poruszane są zarówno argumenty językowe, logiczne (z zakresu logiki formalnej), konstytucyjne, etyczne, dogmatyczne, porównawcze i operatywne, czyli odnoszące się do wykładni sądowej²⁸. Ich rezultaty prowadzą do różnorodnych wniosków – również skrajnych, co wynika z kontrowersyjnego charakteru tych roszczeń.

Nie da się jednak pominąć, że ich pojawienie się, a następnie rozwój, jest niezaprzeczalnym faktem, wynikającym m.in. z postępu naukowo-technologicznego²⁹, wpływającego także na rozwój prawa oraz dynamikę zasad etycznych – a przynajmniej konieczność ich weryfikowania w odniesieniu do zmieniającej się rzeczywistości.

Zmiany te stanowią przykład stopniowego poszerzania się zakresu recepcji zasad odpowiedzialności odszkodowawczej z innych porządków prawnych – poprzez pojawianie się i rozwój roszczeń danego rodzaju (rodzajów), ale również wskazują na zmienność w czasie ich zakresu³⁰. Uwagi te mogą prowadzić do wniosku, że perspektywa komparatystyczna w zakresie tytułowego zagadnienia (lecz nie tylko) nie może pomijać dynamiki prawa, a rozważania porównawcze oprócz terytorium muszą brać pod uwagę również czynnik czasu³¹.

4. Perspektywa orzecznicza

Punktem wyjścia wybranych uwag na temat orzeczniczej strony odpowiedzialności odszkodowawczej warto uczynić zagadnienia bliskie tematyce roszczeń omawianych powyżej. Zagadnienia porównawcze oraz intertemporalne, oraz te dotyczące grupy koncepcji tzw. „wrongful” odnoszą się bowiem – jak się podaje w literaturze – do dóbr osobistych,

²⁷ T. Justyński, Wrongful conception w prawie polskim, Przegląd Sądowy 2005, nr 1, s. 35; K. Mularski, O sposobach rozumienia..., s. 72–84.

²⁸ Szerzej na ten temat zob. P. Szudejko, Rozwój biologii i medycyny w świetle zasady demokratycznego państwa prawnego, Warszawa 2018, s. 30 i n., 230 i n.

²⁹ S. Stępień, *op. cit.*, s. 51–57.

³⁰ Na ten temat cenne są uwagi zawarte w omówieniu pierwszego w Polsce wyroku SN w sprawie roszczeń z zakresu wrongful conception, tj. wyroku z dnia 21 listopada 2003 r., sygn. V CK 16/03: S. Bondaruk, Wrongful conception po raz pierwszy na wokandzie Sądu Najwyższego, *Studia Prawnoustrojowe* 2019, nr 46, s. 5–17.

³¹ Jednym z kluczowych zagadnień jest tematyka prawa intertemporalnego. Por. np. K. Mularski, *Prawo intertemporalne z perspektywy nauki prawa cywilnego*, Warszawa 2015.

a zwłaszcza sporów o ich katalog oraz krąg osób uprawnionych do rekompensaty za ich naruszenie.

W polskim orzecznictwie tematyka poruszana była w ostatnich latach wielokrotnie, a do szczególnie interesujących kwestii należała problematyka dopuszczalności roszczeń odszkodowawczych osób najbliższych poszkodowanego.

Tematyka ta po części wpisuje się w zagadnienie powszechnie akceptowane w ustawodawstwie światowym, czyli w problematykę tzw. „wrongful death” – szkody w postaci śmierci spowodowanej czymś zachowaniem.

Jednakże w obliczu braku wyraźnej podstawy prawnej dochodzenie odszkodowania przez najbliższych członków rodziny przed dniem 3 sierpnia 2008 r. było mocno ograniczone³². Co ciekawe, możliwość taka istniała *expressis verbis* do dnia 31 grudnia 1964 r., tj. przed dniem wejścia w życie k.c., na mocy art. 166 Kodeksu zobowiązań³³.

W tej sytuacji wyłomy w istniejącej blokadzie uzyskania przez najbliższych poszkodowanego stosownych roszczeń odszkodowawczych następowały wraz z rozwojem orzecznictwa na tle przepisów art. 23–24 k.c. w zw. z art. 448 k.c., regulujących dobra osobiste.

Jednym z przełomowych był wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 23 września 2005 r. (sygn. I ACa 554/05), zgodnie z którym „szczególna więź rodziców z dzieckiem, przysługująca zarówno dziecku, jak i rodzicom w prawidłowo funkcjonującej rodzinie, zasługuje na status dobra osobistego, podlegającego ochronie prawnej przewidzianej w art. 24 § 1 k.c.”. Kwestia ta jednak nadal pozostawała paląca – zwłaszcza, że praktyka orzecznicza niezmiennie kwestionowała możliwość stosowania przepisu art. 446 § 4 k.c. z mocą wsteczną³⁴, a za-

³² Wątpliwości dotyczyły kwestii dopuszczalności dochodzenia roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę doznaną wskutek śmierci osoby najbliższej na gruncie stanu prawnego obowiązującego przed nowelizacją art. 446 k.c., dokonaną ustawą z dnia 30 maja 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 116, poz. 731), mocą której do tego przepisu dodano § 4, o treści: „sąd może także przyznać najbliższemu członkowi rodziny zmarłego odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę”.

³³ Art. 166 Kodeksu zobowiązań stanowił, że „w razie śmierci poszkodowanego wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, sąd może przyznać najbliższemu członkowi rodziny zmarłego lub instytucji, przez nich wskazanej, stosowną sumę pieniężną, jako zadośćuczynienie za doznaną przez nich krzywdę moralną”.

³⁴ Zob. np. wyrok Sądu Najwyższego – Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych z dnia 21 października 2009 r., sygn. I PK 97/09.

gadnienie zastosowania do tego rozszczenia przepisów o ochronie dóbr osobistych było sporne³⁵.

Przełomowa okazała się uchwała Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2010 r. (sygn. III CZP 76/10), w której postawiono tezę, że „najbliższemu członkowi rodziny zmarłego przysługuje na podstawie art. 448 k.c. w związku z art. 24 § 1 k.c. zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę, gdy śmierć nastąpiła na skutek deliktu, który miał miejsce przed 3 sierpnia 2008 r.”. Zapoczątkowała ona utrwaloną obecnie linię orzecniczą³⁶, która ugruntowała się wskutek postanowienia Składu Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 czerwca 2014 r. (sygn. akt III CZP 2/14), zgodnie z którym:

„Po wejściu w życie art. 446 § 4 k.c., tj. od dnia 3 sierpnia 2008 r., roszczenie o zadośćuczynienie za krzywdę doznaną wskutek śmierci poszkodowanego w wyniku uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia przysługuje tylko najbliższym członkom rodziny zmarłego.

Za krzywdę powstałą wskutek śmierci poszkodowanego spowodowanej czynem niedozwolonym popełnionym przed dniem 3 sierpnia 2008 r. najbliższemu członkowi rodziny przysługuje zadośćuczynienie na podstawie art. 448 w związku z art. 24 § 1 k.c.”

Niezależnie od rozstrzygnięcia kwestii intertemporalnej³⁷, powyższymi orzeczeniami Sąd Najwyższy potwierdził, że żadne unormowania nie wyłączały z zakresu ochrony ubezpieczeniowej zadośćuczynienia za krzywdę osoby, wobec której ubezpieczony ponosił odpowiedzialność na podstawie art. 448 k.c.³⁸

Natomiast powyższe orzeczenia nie przecięły sporów o to, jak nazwać i określić dobra osobiste naruszone poprzez nagłą śmierć osoby bliskiej

³⁵ Por. np. wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 15 kwietnia 2010 r., sygn. I ACa 207/10, czy też wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 2 listopada 2012 r., sygn. I ACa 790/12.

³⁶ B. Pustkowski, Między dyskrecjonalnością a tworzeniem prawa – o precedensie prawotwórczym słów kilka, *Gdański Kwartalnik Adwokacki* 2014, nr 35, s. 19.

³⁷ W rozumieniu zaproponowanym przez K. Mularskiego, zgodnie z którym prawo intertemporalne to zbiór norm wyinterpretowanych z przepisów intertemporalnych, które nakazują podmiotowi dokonującemu wykładni tekstu aktu normatywnego uczynić podstawą czy przedmiotem wykładni określony przepis prawny albo zbiór przepisów prawnych. Zob. K. Mularski, *Prawo intertemporalne...*, s. 29.

³⁸ Ten kierunek orzecznictwa przyjął się następnie w sądownictwie sądów powszechnych, zob. np. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 18 stycznia 2017 r., sygn. I ACa 2146/15.

i zasługujące na odszkodowanie w formie zadośćuczynienia, a w konsekwencji komu przysługuje roszczenie odszkodowawcze³⁹.

W tym zakresie trzeba podkreślić, że katalog dóbr osobistych, wymienionych w art. 23 k.c., pozostających pod ochroną prawa cywilnego jest otwarty i wraz ze zmianami stosunków społecznych mogą pojawiać się i znikać pewne dobra⁴⁰, a pojęcie „osób najbliższych” nie jest tożsame z pojęciem „członków rodziny”. Za przyznaniem przymiotu dobra osobistego takim wartościom jak prawo do niezakłóconej więzi z najbliższymi opowiada się też nauka prawa⁴¹.

Co więcej, kolejnym etapem rozwoju orzecznictwa było pochylenie się nad problemem naruszenia dóbr osobistych w postaci więzi rodzinnych w sytuacji, gdy skutek deliktu doszło nie do śmierci, lecz do uszkodzenia ciała członka rodziny.

Stanowisko przeczące temu uprawnieniu wychodzi z założenia, że w świetle art. 23 k.c. pojęcie dóbr osobistych ma charakter normatywny, a za dobra osobiste mogą być uznane wyłącznie te wartości, które podlegają ochronie prawnej – a ponadto „pośrednio poszkodowanym” przysługują roszczenia jedynie w wypadkach wskazanych w ustawie (art. 446 k.c.⁴²). Stanowisko to znalazło ostateczny wyraz w uchwale Składu Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 r. (sygn. akt I NSNZP 2/19), zgodnie z którą „osobie bliskiej poszkodowanego, który na skutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego rozstroju zdrowia, nie przysługuje zadośćuczynienie pieniężne na podstawie art. 448 k.c.”

Natomiast punktem wyjścia dla stanowiska przeciwnego było szersze spostrzeżenie, a mianowicie, że z faktu, iż wspomniany wyżej katalog dóbr osobistych ma charakter otwarty wynika, że „proces identyfikowania określonych wartości jako dóbr osobistych jest rozciągnięty

³⁹ W uchwale Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2010 r. (sygn. III CZP 76/10) mowa o „więzi rodzinnej”, lecz w orzecznictwie pojawiają się także inne określenia więzi między bliskimi bądź najbliższymi członkami rodziny, jak również szerzej traktujące pojęcie „osób najbliższych”, zawarte w art. 446 § 4 k.c. – na przykład wskazujące na prymat nie więzi rodzinnych, lecz faktycznej bliskości pomiędzy osobami (jak choćby „więź emocjonalna łącząca osoby bliskie”, tak wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 listopada 2010 r., sygn. II CSK 248/10).

⁴⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 maja 2010 r., sygn. II CSK 640/09.

⁴¹ J. Zajączkowska-BurtoWy, *Kontakty z dzieckiem. Prawa i obowiązki*, Warszawa 2020, s. 134–135; a wcześniej – choć z zastrzeżeniami: K. Michałowska, *Niemajątkowe wartości życia rodzinnego w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2017, s. 259–282.

⁴² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 5 kwietnia 2013 r., sygn. I ACa 1143/12.

w czasie; nadąża, nie zawsze dość dynamicznie, za rozwojem stosunków społecznych i zmianami ocen dominujących w społeczeństwie w danym czasie. W tym procesie sądy nie tworzą nowych dóbr osobistych, lecz na podstawie elastycznej wykładni przepisów rozpoznają je, stwierdzają, że w danym czasie istniały w porządku prawnym” (uchwała Składu Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 r., sygn. III CZP 60/17)⁴³.

Dalej opisano rozwój linii orzeczniczej w tej kwestii, nawiązując do przełomowych orzeczeń i podkreślając, ostateczne przyjęcie w orzecznictwie Sądu Najwyższego, iż istnieje i podlega ochronie dobro osobiste, którego istotą są więzi łączące osoby bliskie i które najczęściej jest opisywane jako prawo do życia rodzinnego obejmujące różnego rodzaju więzi (wyrok z dnia 14 stycznia 2010 r., sygn. IV CSK 307/09), więź emocjonalna łącząca osoby bliskie (wyrok z dnia 10 listopada 2010 r., sygn. II CSK 248/10), więzi rodzinne (wyrok z dnia 11 maja 2011 r., sygn. I CSK 621/10), więzi rodzinne i szczególna więź emocjonalna między członkami rodziny (uchwała z dnia 22 października 2010 r., sygn. III CZP 76/10), więź rodzinna, której zerwanie powoduje ból, cierpienie i rodzi poczucie krzywdy (uchwała z dnia 13 lipca 2011 r., sygn. III CZP 32/11), prawo do życia w rodzinie i utrzymanie tego rodzaju więzi (wyrok z dnia 15 marca 2012 r., sygn. I CSK 314/11), szczególna emocjonalna więź rodzinna między osobami najbliższymi (uchwała z dnia 7 listopada 2012 r., sygn. III CZP 67/12), relacja z najbliższym członkiem rodziny (wyrok z dnia 11 lipca 2012 r., sygn. II CSK 677/11), szczególna emocjonalna więź rodzinna (uchwała z dnia 20 grudnia 2012 r., sygn. III CZP 93/12) albo silna więź emocjonalna, szczególnie bliska w relacjach rodzinnych (uchwała z dnia 12 grudnia 2013 r., sygn. III CZP 74/13 i wyrok z dnia 20 sierpnia 2015 r., sygn. II CSK 595/14).

W związku z przyjęciem, że szczególna więź emocjonalna pomiędzy osobami najbliższymi, wynikająca z przynależnego każdej z nich indywidualnie poczucia bliskości i przywiązania, nierozzerwalnie związana z naturą człowieka i kształtująca jego tożsamość, stanowi wartość podlegającą ochronie prawnej na podstawie przepisów o dobrach osobistych (art. 23, 24 i 448 k.c.) wynika wniosek, że po pierwsze przepisy te nie pozostają w kolizji z art. 446 § 4 k.c., a po drugie, że zerwanie więzi pomiędzy bliskimi wskutek ciężkiego uszczerbku na

⁴³ Cyt. za: K. Osajda (red. serii), W. Borysiak (red. tomu), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2022, Art. 23, teza 18 (Legalis/el.).

zdrowiu (powodującego np. śpiączkę bądź stan wegetatywny) jest jedynie innym sposobem naruszenia więzi.

Co niezwykle istotne, problemu nie można też postrzegać w kategoriach istnienia więzi lepszej lub gorszej – nie chodzi bowiem o wartościowanie więzi pomiędzy bliskimi, lecz o istnienie lub nieistnienie wszystkich czynników, które tę więź tworzą. Wobec tego nawet przekonanie członka rodziny o istnieniu relacji bliskości czy miłości ze strony chorego nie stoi w żaden sposób na przeszkodzie uznaniu, że doszło do naruszenia dóbr osobistych osób szczególnie bliskich.

W tym kontekście można uznać, że nie do końca adekwatne jest określenie osób najbliższych jako „pośrednio poszkodowanych” deliktem, gdyż są to osoby poszkodowane bezpośrednio – jednakże ich krzywda odnosi się do poczucia niezakłóconej więzi rodzinnej.

Dalszy rozwój orzecznictwa wskazuje na utrwalenie się tego kierunku zarówno w rozstrzygnięciach Sądu Najwyższego⁴⁴, jak i sądów powszechnych⁴⁵.

Kierunki rozwoju orzecznictwa sądowego, na wybranym przykładzie z zakresu odpowiedzialności odszkodowawczej wskazują na aktywną rolę wymiaru sprawiedliwości w rozwijaniu koncepcji leżących u podstaw ustroju oraz praw człowieka, zawartych w Konstytucji RP, jak również wynikających z uniwersalnych wartości, do jakich należy życie rodzinne – wartość również konstytucyjna⁴⁶.

Bibliografia

1. Bałaban A., Granice interpretacji zasady demokratycznego państwa prawnego, RPEiS 2018, nr 1.
2. Bondaruk S., Wrongful conception po raz pierwszy na wokandzie Sądu Najwyższego, *Studia Prawnoustrojowe* 2019, nr 46.
3. Burtowy M., Są szanse na zadośćuczynienie dla bliskich chorego, „Rzeczpospolita”, 6 września 2020 r.

⁴⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 listopada 2019 r., sygn. II CSK 491/18; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 czerwca 2018 r., sygn. I CSK 472/16.

⁴⁵ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 26 lipca 2019 r., sygn. I ACa 255/19; wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 26 czerwca 2018 r., sygn. V ACa 255/18. Por. także M. Burtowy, Są szanse na zadośćuczynienie dla bliskich chorego, „Rzeczpospolita”, 6 września 2020 r.

⁴⁶ Zob. art. 18 Konstytucji RP.

4. Gizbert-Studnicki T., Grabowski A., Normy programowe w Konstytucji, (w:) J. Trzciniński (red.), Charakter i struktura norm Konstytucji, Warszawa 1997.
5. Gutowski M., Kardas P., Wykładnia i stosowanie prawa w procesie opartym na Konstytucji, Warszawa 2017.
6. Jacek A., „Złe urodzenie” jako źródło odpowiedzialności odszkodowawczej zakładu opieki zdrowotnej, Prokuratura i Prawo 2008, nr 12.
7. Justyński T., Wrongful conception w prawie polskim, Przegląd Sądowy 2005, nr 1.
8. Kaliński M., Szkada na mieniu i jej naprawienie, Warszawa 2021.
9. Kordela M., Aksjologia źródeł prawa, RPEiS 2016, nr 2.
10. Krzysztofek A., Rozważania o pojęciu odpowiedzialności, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu 2015, nr 401.
11. Michałowska K., Niemajątkowe wartości życia rodzinnego w polskim prawie cywilnym, Warszawa 2017.
12. Mularski K., O sposobach rozumienia pojęć „wrongful conception” i „wrongful birth”, Państwo i Prawo 2009, z. 8.
13. Mularski K., Prawo intertemporalne z perspektywy nauki prawa cywilnego, Warszawa 2015.
14. Mularski K., Próba analizy koncepcji „wrongful life”, Studia Prawa Prywatnego 2008, nr 3.
15. Osajda K. (red. serii), W. Borysiak (red. tomu), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2022.
16. Peplowska T., Odpowiedzialność cywilna lekarza z tytułu wrongful life, wrongful birth i wrongful conception w prawie USA, Nowa Medycyna 2007, nr 1.
17. Płowiec W., Gwarancje zasady nadrzędności Konstytucji, RPEiS 2018, nr 1.
18. Pustkowski B., Między dyskrecjonalnością a tworzeniem prawa – o precedensie prawotwórczym słów kilka, Gdański Kwartalnik Adwokacki 2014, nr 35.
19. Sartre J. P., Wolność a odpowiedzialność, (w:) T. Filek (red.), Filozofia odpowiedzialności XX wieku: teksty źródłowe, Kraków 2004.

20. Schwartländer J., Odpowiedzialność jako podstawowe pojęcie filozoficzne, (w:) T. Filek (red.), Filozofia odpowiedzialności XX wieku: teksty źródłowe, Kraków 2004.
21. Snarski T., Debata Hart – Fuller i jej znaczenie dla filozofii prawa, Gdańsk 2018.
22. Stępień S., Przyczyny pojawienia się roszczeń wrongful, Palestra, 2016, nr 12.
23. Szudejko P., Rozwój biologii i medycyny w świetle zasady demokratycznego państwa prawnego, Warszawa 2018.
24. Tuleja P., Stosowanie Konstytucji RP w świetle zasady jej nadrzędności (wybrane problemy), Kraków 2003.
25. Trzeciński J., Rzeczpospolita Polska dobrem wspólnym wszystkich obywateli, RPEiS, 2018, nr 1.
26. Viorst J., To co musimy utracić, czyli miłość, złudzenia, zależności niemożliwe do spełnienia oczekiwania, których każdy z nas musi się wyrzec, by móc wzrastać, Warszawa 2020.
27. Wiszowaty M. M., Zasada monarchiczna i jej przejawy we współczesnych ustrojach europejskich i pozaeuropejskich monarchii mieszanym, Gdańsk 2016.
28. Wittgenstein L., Tractatus logico-philosophicus, Warszawa 2022.
29. Zajączkowska-Burtowy J., Kontakty z dzieckiem. Prawa i obowiązki, Warszawa 2020.

Compensation liability in the constitutional, comparative and judicial perspective

Abstract

Liability for damages is a theoretically and practically significant issue, deriving its source from the deepest ethical and social values, having legal roots, and therefore taking a place in constitutional considerations. Despite universal sources, liability for the damage caused to another person is regulated differently in various legal systems – which justifies comparative legal analyzes. On the other hand, its

practical importance prompts reflection, the basis of which will be decisions of common courts and the Supreme Court, in cases related to liability for damages.

Key words

Liability, damage, pecuniary damage, non-pecuniary damage, harm, tort, prohibited act, compensation, compensation, the Constitution of the Republic of Poland.